

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

เมื่อกล่าวถึงพุทธศาสนาเถรวาทและพุทธศาสนาเถรวาท เรามักนึกถึงข้อแตกต่างกันในประเด็นว่า พุทธศาสนาเถรวาทยังคงคำสอนดั้งเดิมไว้ ส่วนพุทธศาสนาเถรวาทได้พัฒนาคำสอนผิดแผกไปจากเดิม

ประเด็นที่กล่าวมาว่าแตกต่างกัน เป็นเรื่องทางวินัยประเด็นหนึ่ง และเรื่องความคิดต่าง ๆ เช่น เรื่องศูนยตา เรื่องพระโพธิสัตว์หลายพระองค์อีกประเด็นหนึ่ง ในความคิดของคนไทย เรื่องแตกต่างที่สำคัญจะได้แก่ ประเด็นแรก ด้วยหนังสือทั้งหลายที่เขียนเรื่องพุทธศาสนาเถรวาท มักยกข้อแตกต่างทางวินัยเป็นหลัก

อย่างไรก็ดี ประเด็นเรื่องทางวินัย มิได้เป็นเรื่องสำคัญนัก ในข้อแตกต่างระหว่างพุทธศาสนาเถรวาทและเถรวาท ด้วยปรากฏว่า หลวงจันฉิ่งผู้เดินทางไปประเทศอินเดีย ในระยะที่พุทธศาสนาเถรวาทกำลังเจริญขึ้น กล่าวถึงข้อแตกต่างของทั้งสองนิกายว่า ผู้ที่นับถือพระโพธิสัตว์หลายพระองค์ และยอมรับมหายานสูตร ชื่อว่าผู้อยู่ในมหายาน นอกนั้นเป็นหินยาน ดังนี้

ศาสนิกทั้งมหายานและหินยานรักษาวินัยเดียวกัน ต่างก็ยอมรับเรื่องมลทิน ๕ ประเภท^๑ และมุ่งเรื่องอริยสัง ๔ เช่นกัน ศาสนิกผู้นับถือพระโพธิสัตว์

^๑ ผู้วิจัยไม่แน่ใจว่า five categories of faults หมายถึงธรรมหมวดใด.

ทั้งหลาย และศึกษามหายานสูตรได้ชื่อว่ามีปัญญา ผู้ที่มีได้เป็นดังนั้นชื่อว่า
หินยาน^๑

ข้อความข้างต้นแสดงว่า วินัยมีได้เป็นข้อหลักในอันที่จะแบ่งพุทธศาสนาเป็นสอง
นิกายใหญ่ ประเด็นหลักได้แก่ เรื่องของพระโพธิสัตว์และเรื่องมหายานสูตร ซึ่งเป็น
เรื่องราวของการเป็นพระโพธิสัตว์บ้าง เรื่องคุณุตตบบ้าง เรื่องการเคารพบูชาพระ-
พุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ทั้งหลายบ้าง ดังนั้น เรื่องพระโพธิสัตว์จึงถือเป็นข้อแตกต่าง
ที่แบ่งพุทธศาสนาออกเป็นสองแบบ

ความคิดต่าง ๆ ข้างต้น ได้รับความสนใจมากขึ้นในประเทศไทย ก็แต่ความ
คิดทางปรัชญา คือเรื่องคุณุตตบ ซึ่งปรากฏในพุทธศาสนาแบบเช่นเป็นส่วนใหญ่ ส่วนความ
คิดอื่น ๆ เช่น อุดมคติการเป็นพระโพธิสัตว์ เรื่องราวพระโพธิสัตว์ การเคารพบูชา
พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ทั้งหลายในลักษณะภักดี ยังไม่มีผู้ใดกล่าวถึง เมื่อเอ่ยถึง
พระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนามหายาน ก็พากันมองเห็นแต่ลักษณะที่เป็นเทพเจ้ามีฤทธิ์อำนาจ
นานัปการเหมือนกับเทพเจ้าในลัทธิฮินดู

¹ E. Conze. Buddhism : Its Essence & Development
(New York : Harper & Row, 1965), p. 122.

The Adherents of the Mahayana and Hinayana both
practise the same Vinaya, recognise the same five
catagories of faults, are attached to the same
four truths. Those who worship the Bodhisattvas
and who read the Mahayana Sutras get the name of
Mahayanists, those who do not are Hinayanist.

การศึกษาคติมหายานมีความจำเป็นจะต้องศึกษาเรื่องพระโพธิสัตว์ แม่เรื่องทางปรัชญาแท้ ๆ ของมหายาน มุ่งเรื่องศูนย์กลางก็ตาม ทั้งนี้เพราะพระโพธิสัตว์ได้เข้าไปมีส่วนในอันเป็นสื่อ หรือเป็นแกนกลางในทุก ๆ ความคิด ดังนั้นจึงควรได้ศึกษาเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ให้ละเอียด เพื่อจะได้เกิดความเข้าใจในทางพัฒนาความคิดของมหายาน

พุทธศาสนาเถรวาทบาลี ซึ่งถือว่าเป็นพุทธศาสนาที่ใกล้เคียงกับพุทธศาสนาดั้งเดิมมากที่สุด ก็ยังให้ความสนใจเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคัมภีร์ที่แต่งขึ้นในสมัยหลัง เช่น คัมภีร์พุทธวงศ์ คัมภีร์จริยาปิฎก อรรถกถาชาดก ฯลฯ และแม้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค อันเป็นดั่งสารานุกรมของพุทธศาสนาเถรวาทบาลี ผู้รจนาก็ยังตั้งความปรารถนาให้โคพบพระเมตไตรย ดังนี้.

ด้วยบุญกรรมที่ข้าพเจ้าให้สำเร็จแล้ว และที่ข้าพเจ้าชวนชวายนแล้ว ขอให้ข้าพเจ้าโคตรินรมย์ ในดาวดั่งสีในอัฐภาพที่ ๒ (ชาติหนา) เป็นผู้ยินดีในคุณ คือ ศิลและอาจารย์ ไม่คิดของในบุญงามคุณ บูรรมผลที่หนึ่ง (โสดาปัตติผล) ในอัฐภาพสุดท้าย ขอให้ข้าพเจ้าโคเฟาพระเมตไตรย ผู้เป็นมุนีเป็นผู้บุคคลเลิศในโลก ผู้เป็นที่พึ่ง ผู้ยินดีในประโยชน์แก่กุลแห่งสรรพสัตว์ โคฟังพระสัทธรรมเทศนาแห่งพระเมตไตรยผู้เป็นปราชญ์มาแล้ว ฟังบรรลุซึ่งอัครผล ยิ่งศาสนาของพระชินเจ้าในดวงงาม?

¹ Vism., p. 714.

Yam siddham iminā puññam, yañ c' aññam pasutam mayā
etena puññakammena dutiye attasambhava
Tāvatiṃse pamodanto sīlacāraguṇe rato,
alaggo pañca kāmesu patvāna paṭhamam phalam ;
Antime attabhāvamhi Metteyyam munipungavam,
lokaggapuggalam nātham sabbasattahite ratam
Divāna tassa dhīrassa sutvā saddhammadesanam
adhigantvā phalam aggam sobheyyam jinasāsanam.

การตั้งความปรารถนาดังกล่าวยังปรากฏในการแต่งคัมภีร์อื่น ๆ ด้วย แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์อย่างแน่นแฟ้น

คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทบาลีชุดต่อ ๆ มา มักจะเกี่ยวกับเรื่องราวของพระโพธิสัตว์เป็นส่วนใหญ่ เช่น เรื่องอนาคตวงศ์ ชินกาลมาลี สัมภารวิบาก แม่พระคัมภีร์ที่อยู่ในสายพระไตรปิฎก คือเป็นคัมภีร์อธิบายความในคัมภีร์พระไตรปิฎก ก็มักจะเริ่มต้นเรื่องด้วยสุเมธกถา อันเป็นเรื่องพระโพธิสัตว์ตั้งปณิธาน เช่น อรรถกถาพระธรรมสังคณี ชื่อ อัญญาสาลินี เป็นต้น คัมภีร์ที่เป็นเรื่องพงศาวดารก็เป็นไปในลักษณะเดียวกันนี้

อนึ่ง ในพุทธคุณทั้งสาม คือ พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิตุคุณ พระกรุณาคุณ พระกรุณาคุณเป็นคุณที่ได้รับการกล่าวถึงมากที่สุด ดังที่ปรากฏในบทสวดมนต์ต่าง ๆ เช่น

มหาการุณิโก นาโถ หิตาย สัพพปาณิน
ปุเรตฺวา ปารมี สัพพา ปตฺโต สมโพธิมุตฺตม
เอเตน สัจจวชฺเชน โหตุ เต ชยมงฺคล^๑

สัมพุทธมุตฺตมูพารมนนตฺตวณ
สตุตฺตตม ทสฺสฬ กรุณาธิวาส^๒

พุทฺโธ สุตฺพุทฺโธ กรุณามหณฺณโว^๓

^๑ สมเด็จพระสังฆราช ปุสฺสเทว, สวดมนต์ฉบับหลวง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๒๕, ๒๓๙.

^๒ เล่มเดียวกัน, หน้า ๒๕๐.

^๓ เล่มเดียวกัน, หน้า ๒๕๐.

พุทธวารหนะตวาททีคุณาภิกษุโต
 สุตพุทธาภิเษกกรรมาหิ สมาคตโต^๑

ความคิดเรื่องความกรุณานี้ เป็นความมุ่งหมายของพระโพธิสัตว์ประการหนึ่ง และเป็นความคิดที่ได้รับการเน้นอย่างมากในพุทธศาสนาเถรวาท ดังนั้น แมว่าความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรวาทจะไม่ปรากฏเน้นเด่นชัด แต่ก็ได้แสดงให้เห็นทางคลี่คลายไปในแนวเดียวกัน

อีกประการหนึ่ง การศึกษาเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ย่อมทำให้เห็นถึงภูมิหลัง และความคิดที่พัฒนาไปของพุทธศาสนา ด้วยเป็นประวัติของพระศาสดา ซึ่งเป็นบุคคลผู้ได้รับความนับถือ เป็นที่ตั้งของศรัทธาอันสูงสุดของศาสนา และเป็นเรื่องที่น่าอัศจรรย์ใจในความคิดต่าง ๆ ใฝ่ใจกว่าที่จะขยายคำสอน ผู้ศรัทธาอันนับถือย่อมสามารถแต่งเติมและสรรเสริญพระศาสดาได้ตามความคิดของตน การนี้จะเป็นหลักฐานอย่างดีในการสืบสวนทางพัฒนาของพุทธศาสนา

ด้วยเหตุดังกล่าวทั้งหมดข้างต้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่า เรื่องพระโพธิสัตว์ของทั้งสองนิกาย ควรได้รับการวิเคราะห์แจกแจงในประเด็นต่าง ๆ เช่น ความหมาย ลักษณะของความคิดและการที่จะได้เป็นพระโพธิสัตว์ ว่าเป็นอย่างไร และมีความหมายคล้ายคลึงและแตกต่างกันในทั้งสองนิกายหรือไม่ ในแง่ใด

วัตถุประสงค์และขอบเขตการวิจัย

ผู้วิจัยมีความประสงค์ที่จะศึกษาค้นคว้ารวบรวมเรื่องราวของพระโพธิสัตว์โดยใช้หลักฐานจากคัมภีร์ที่ทรงพุทธศาสนาทั้งสองนิกายโดยตรง ทั้งนี้เพื่อศึกษาแนวความคิด

^๑ เล่มเดียวกัน, หน้า ๒๕๓.

เรื่องพระโพธิสัตว์ และเพื่อศึกษาเปรียบเทียบความคิดดังกล่าว ทั้งในส่วนที่เป็นทฤษฎี คือ กำเนิดของความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ ลักษณะสำคัญของพระโพธิสัตว์ และในส่วนที่เป็นการปฏิบัติ คือ การไต่มาซึ่งความเป็นพระโพธิสัตว์

โดยเหตุที่เรื่องพระโพธิสัตว์ ได้พัฒนาแผ่ फैนกันไปในพุทธศาสนาแต่ละช่วง จึงทำให้สามารถศึกษาถึงความคิดที่เปลี่ยนแปลงไปในพุทธศาสนายุคต่าง ๆ ได้โดยอาศัยเรื่องราวของพระโพธิสัตว์เป็นสื่อ รวมทั้งยังประสงค์ที่จะศึกษาภาษาที่ปรากฏในหลักฐานที่เป็นภาษาบาลี และภาษาสันสกฤตในพุทธศาสนา ควบคู่ไปกับการวิจัยนี้ด้วย

ขอบเขตของการวิจัยนี้แบ่งได้เป็นสองส่วนด้วยกัน คือ ส่วนต้นเป็นการวิเคราะห์รูปศัพท์ ความหมาย และความเป็นมาของความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ ถือเป็นส่วนทฤษฎีของการวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์

ส่วนที่สองเป็นการเสนอข้อมูล และการวิเคราะห์ชั้นตอนต่าง ๆ ในการเป็นพระโพธิสัตว์ ตั้งแต่การเริ่มตั้งปณิธานไปจนถึงเป็นผู้ที่ขงต่อพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ การเสนอข้อมูลและการวิเคราะห์นี้ จะทำให้เห็นความคิดที่แสดงในส่วนต้นกระจางขึ้น เพราะเป็นการนำทฤษฎีมาปฏิบัติ

เรื่องราวทั้งหมดข้างต้นจะวินิจฉัยจากหลักฐานเบื้องต้น รวมทั้งหลักฐานประกอบ อันได้แก่เอกสารที่นักปราชญ์รวบรวมไว้ ทั้งนี้จะพิจารณาในช่วงเวลาตั้งแต่สมัยพุทธศาสนาตั้งแต่เดิมไปจนถึงพุทธศานามหายาน ไม่รวมพุทธศาสนาแบบตันตระ

อนึ่ง ผู้วิจัยจะไม่กล่าวถึงเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ผู้ทรงฤทธิ์อำนาจเป็นรายพระองค์ ด้วยเรื่องราวเหล่านั้นแปลกเปลี่ยนไปในสถานการณ์ต่าง ๆ เป็นทำนองนิทานหรือการแสดงวีรกรรม เพื่อให้เห็นฤทธิ์อำนาจอันกว้างขวางแห่งพระโพธิสัตว์แต่ละพระองค์ เรื่องราวจึงมีมากมายพบนชอบขายของการวิจัยที่ตองการวินิจฉัย ดังที่กล่าวข้างต้น

แต่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ผู้ทรงฤทธิ์อำนาจในฐานะเป็นความคิดหนึ่งที่มีในเรื่องพระโพธิสัตว์ อีกประการหนึ่ง ลักษณะของพระโพธิสัตว์ดังกล่าว เป็นเรื่องของพุทธศาสนาแบบตันตระ เกินขอบเขตแห่งวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ประโยชน์ที่ได้จากการวิจัย

ประโยชน์ที่ควรได้จากการวิจัย คือ

๑. การศึกษาเรื่องพระโพธิสัตว์เป็นเหตุให้เข้าใจความคิดที่เปลี่ยนแปลงในพุทธศาสนาในหลาย ๆ แง่มุม ทั้งด้านคำสอน ด้านปฏิบัติ และอุดมคติของผู้ปฏิบัติ ทำให้เกิดความกระจ่างในความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ที่อยู่ในพุทธศาสนาทั้งสองนิกาย ได้เห็นความคิดที่เปลี่ยนแปลงไปในประเด็นต่างกันระหว่างพุทธศาสนาของนิกาย

๒. ความคิดเรื่องพระโพธิสัตว์เป็นประมวลความคิดของมหายาน เพราะพุทธศาสนามหายานถือว่าทุกคนควรบรรลุฐานะเป็นพระโพธิสัตว์ การศึกษาเรื่องนี้จึงทำให้ได้เข้าใจคติทางดำเนินความคิดของมหายานด้วย

๓. การได้ศึกษาจากภาษาที่ปรากฏในคัมภีร์นั้น ๆ โดยตรง หลักฐานการพิจารณาอย่างมั่นคงกว่าหลักฐานที่เป็นการแสดงความคิดเห็น ตามที่ปรากฏในหนังสือต่าง ๆ ทั้งยังเป็นเหตุให้ได้ประโยชน์ในด้านความเข้าใจภาษาที่ตรงพุทธศาสนาทั้งสองนิกายนั้น

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยจะวิเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ตามข้อมูลจากหลักฐาน ๒ ประเภท ด้วย

กัน คือ

๑. หลักฐานชั้นต้น

หลักฐานชั้นต้นได้จากคัมภีร์เดรวาทและคัมภีร์มหายาน ซึ่งเขียนเป็นภาษาบาลีและสันสกฤตในพุทธศาสนา หากคัมภีร์ใดไม่สามารถหาต้นฉบับที่เขียนด้วยภาษานั้นได้

ผู้วิจัยจะใช้คัมภีร์ฉบับแปล

หลักฐานเหล่านี้ถือเป็นหลักฐานสำคัญ การวิจัยจะใช้หลักฐานเหล่านี้เป็นหลักตัดสิน รายละเอียดแห่งคัมภีร์ต่าง ๆ ใหญ่ในบทที่ ๒

๒. หลักฐานรอง

หลักฐานประเภทนี้ ได้แก่ ข้อมูลที่ได้จากหนังสือ หรือบทความ ที่นักปราชญ์เขียนขึ้น ผู้วิจัยจะใช้หลักฐานดังกล่าวเป็นการสนับสนุนและเทียบเคียงความคิดของผู้วิจัย ข้อมูลประเภทนี้ ถือเป็นข้อมูลที่มีความสำคัญน้อยกว่าข้อมูลที่ได้ในหลักฐานชั้นต้น

การแปลข้อมูลอันเป็นภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตในพุทธศาสนารวมทั้งภาษาอื่น ๆ จะแปลโดยความไม่แปลโดยพยัญชนะ เว้นแต่ในกรณีที่ต้องการจะแสดงให้เห็นลักษณะไวยากรณ

ข้อความใดที่เป็นภาษาบาลี-สันสกฤตในพุทธศาสนา เมื่อนำมาใช้อ้างอิงจะถ่ายเป็นอักษรโรมันทั้งหมด คัมภีร์ใดที่พิมพ์ด้วยอักษรโรมันอยู่แล้ว จะคงตามต้นฉบับ คัมภีร์ใดที่พิมพ์เป็นอักษรชนิดอื่น การถ่ายเป็นตัวโรมันจะกระทำตามตารางที่ให้ไว้ในวิทยานิพนธ์

สำหรับหลักฐานคัมภีร์ภาษาบาลี ผู้วิจัยจะใช้ฉบับของสมาคมบาลีปกรณ์เป็นหลัก หากคัมภีร์ใดไม่มีอยู่ในลำดับการตีพิมพ์ของสมาคมดังกล่าว ผู้วิจัยจะใช้คัมภีร์ที่ตีพิมพ์เป็นอักษรไทยของมหามกุฏราชวิทยาลัย

ส่วนคัมภีร์สันสกฤตในพุทธศาสนา จะใช้ฉบับของ The Mithila Institute of Post Graduate Studies and Research in Sanskrit Learning

คัมภีร์อื่น ๆ ที่ไม่มีตีพิมพ์ในสถาบันนั้นใช้ตามที่ระบุในบรรณานุกรม

ข้อมูลที่ได้จากหลักฐานเหล่านี้ จะได้รับการแยกแยะและจัดระเบียบตามหัวข้อต่าง ๆ ที่ได้กำหนดไว้ การวิเคราะห์ วิจัย และการเปรียบเทียบจะกระทำเมื่อเสนอข้อมูลทั้งหลายเป็นรายบทไป ตามที่ปรากฏรายละเอียดในสารบัญ.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย